

अ/४/४९४

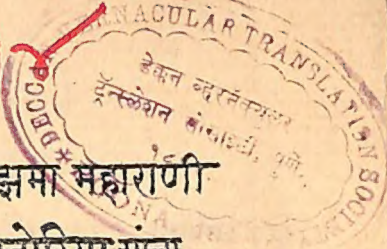
मलिका मा अझमा महाराणी
साहेब क्विंटोरिया यांचा
जयजयकार असो.

किंमत ८४ आणे.

मलिका माञ्जुश्याम महाराणी साहेब
विक्टोरिया

अ/४/११

मलिका मा अझमा महाराणी

साहेब व्हिक्टोरिया यांचा

अयजयकार असो.

राणीगीत.

हें लहानसेंच, पण अत्युत्तम नीतिपर पुस्तक
गोविंद पांडुरंग टिळक स्कूल मास्तर मुलींची
शाळा हातकणंगले, पेठा आळते, इ. कोल्हापूर,
यानें तयार कस्बन

कोल्हापूर येथें

ज्ञानसागर छापखान्यांत छापिलें.

सुधारून वाढविलेली आवृत्ति दुसरी.

सन १८९७ इ.

किंमत चार आणे.

६४

सर्व हक्क टिळक यांनीं आपणाकडेस राखिले आहेत.

सूचना.

ह्या पुस्तकांत चक्रवर्तिनी श्रीमति महाराणी साहेब
 व्हिक्टोरिया केसर इ हिंद यांची स्तुति, आणि त्यांस
 दीर्घायुषीं करण्याबद्दल परमेश्वरापाशीं विनयपूर्वक मा-
 गणें मागून, महाराणी साहेबांच्या कारकीर्दीतील राज्य
 पद्धतीचे धोरणा विषयीं माहिती थोडक्यांत दिलेली
 आहे. म्हणून-

स्वचित् स्वचित् या महत् समाधानकारक पुस्तका
 ची योग्यता कितपत आहे, याची कल्पना सुद्धा मा-
 द्यानें करवत नाहीं. तथापि मी इतकेच लिहितों कीं,
 प्रस्तुत ईश्वरी संकेतानें जिच्या सत्तेखालीं आपण आ-
 हो, जिची कृपा आपणांवर आहे, जी आपणांवर सदा-
 दित प्रीति करिते, आणि जिची रब्याति दिगंतरीं आहे.
 अशा या आमच्या अन्नदात्या परम दयाळू मालिका मा-

अझना व्हिक्टोरिया महाराणी सभेब यांच्या नांवानें
आम्ही निरंतर गाणीं गावीं, हें दृष्ट आहे. ह्या सा-
ठीं आम्हां सर्व प्रजाजनांच्या संग्रहीं असावें, अशा
हेतूनें थोड्याशा श्रमानें मी हें लहानसें पुस्तक त-
यार केलें असून याचा फायदा सर्वत्र अबालवृद्ध
करून घेतील अशी आशा आहे.

मेहरबाब व्हिक्टोरिया साहेब बहादूर, असि-
सुप्रिंटेंडेन्ट रेव्हिन्युसर्वे मराठास्टेट यांणीं आरंभीं रु-
कडी मुक्कामीं, आपला अमोत्य वेळ स्वर्च करून, या
बुकांतील पहिल्या आवृत्तीच्या सर्व कविता मजक-
डून म्हणवून घेतल्या, आणि मोठ्या आनंदानें ह्याबु-
काच्या पहिल्या आवृत्तीच्या कांहीं प्रतींना आगाऊ
आग्रय देऊन, कांहीं सुधारणा करण्यास सांगितल्या,
तेणें करून मजला चालू कासास भारी उमेद आली.

करितां मी साहेब बहादुरांचा, आणि पहिल्या आ-
वृत्तीस उदार आश्रय दिलेल्या इतर सदगृहस्था-
ंचा मी फार फार आभारी व कृणि आहे.

हातकणंगळें, तारीख १० } गो. पां. टिळक,
ऑक्टोबर सन १८९७ इ० } पुस्तककर्ता.

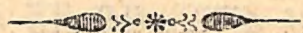
ह्या बुकांत समावेश केलेल्या कवितेंचा तपशील.

संख्या.	नांवें	पृष्ठें.
२०	पदें - उत्तम उत्तम अशा चालीवरील	२०-३५
७	साक्या - तीनचरणी.	९ व १४-१५
२	प्रत साक्या. कर्त्या विषयींच्या.	३६
२	दिंड्या.	४ व १२
३	शार्दूल विक्रीडित.	१-३ व १०-११
१	वसंततिलका.	४-५
३	कामदा.	५-६
४	आर्या	७-८ व १८
२	पृथ्वी.	११ व १९
१	शिरवरिणी	१३
१	भुजंगप्रयात.	१७

४५

येणें प्रमाणें पंचेचाळीस कवितेंचा समावेश
अन्वयार्थीसह केला आहे.

मलिका माअझमा महाराणी
 साहेब व्हिक्टोरिया यांचा
 जयजयकार असो.

राणीगीत.

नमन

आरंभीं मनांत आणिलेला हेतु निर्विघ्नपणें
 तडीस जाण्याकरितां सकलगुणसंपन्न बुद्धिदाता जो
 परमेश्वर त्याचे पदीं नम्र होऊन मी माझे कामास
 लागलों.

शार्दूलविक्रीडित

एकोणीस पहा अधीक अठरा शें यांत जी
 जन्मली ॥

नामातें इहलोकें या सुसंमयी व्हिक्टोरि-

या पावली ॥

आनंद^{१४} अठरावरी^{१५} सदतिशीं^{१६} सिंहासनीं^{१७}

बैसली ॥

ती ही^{२१} राणि^{२२} अम्हां^{२३} असे^{२४} बहु^{२५} जशी छ-

त्राचि^{२६} बां सावली ॥१

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- पहा, या मृत्युलोकीं जिचा जन्म इ० सन १८१९ त झाला, जिनें सुमुहूर्तावर आपल्यास व्हिक्टोरिया असें नांव धारण केले, व आनंदानें इ० स० १८३७ त सिंहासनारूढ झाली, बाप हो, ती ही व्हिक्टोरिया महाराणी ज्याप्रमाणें छत्रीची छाया सुखकारक असते त्याप्रमाणें आम्हां प्रजाजनांला सुख देणारी आहे.

शार्दूलविक्रीडित.

इंग्लंडीं असुनी जिचा मुखवटा नाण्यावरी

साजतो ॥

जीचा धाक रिपूस फार म्हणुनी डंका
जैगीं गाजतो ॥

चंद्राची प्रतिमा कस्तून विधिनें सृष्टीम-
धें निर्मिली ॥

जी राणी करिते प्रजेवरि कृपा ती पाहि-
जे गाईली ॥२

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ - जी इंग्लंदामध्ये राहत असून जिचा सु-
खवटा नाण्यावर शोभतो आहे, जिची शत्रूला
अतिशय भीति आहे. म्हणून (जिच्या शूरपणा-
बद्दल) जिचा डंका जगांत गाजतो आहे. जी ब्रम्ह-
देवानें चंद्राची हुवेहुब नकळ कस्तून जगामध्ये उ-
त्पन्न केली. जी आपल्या प्रजेवर दया करिते त्या
आमच्या व्हिक्टोरिया राणी साहेब यांची आम्ही

सर्व प्रजाजनांनीं सदोदित कीर्ति गाईली पाहिजे.

दिंडी

तुष्ट^४ जीणें^१ राखिली^५ प्रजा^३ आज्ञी^२ ॥

ज्ञान^६ प्राप्तीनें^७ धन्य^८ जगामा^९जीं ॥

कैशि^{१२} झाली^{१३} लोकांस^{१४} सोख्य^{१५} द्याया^{१६} ॥

हस्त^{१७} ठेवी^{१८} बा^{१९} शिरीं^{२०} देवराया^{२१} ॥ ३ ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- जिणें सांप्रतकालीं आपली प्रजा संतुष्ट राखिलेली आहे, जी अकलेनें जगामध्यें धन्य झालेली आहे, जी आम्हां प्रजाजनांना सुख देण्याकरितां निर्माण झाली, हे परमेश्वरा, अशी जी आमची स्वामिनी व्हिक्टोरिया इचे मस्तकावर हात ठेवून तिला वरप्रदान दे.

वसंत तिलका.

जाणा तुम्हीं चै अपुल्याप्रिये स्वामिनीला ॥

वृत्ती कधींहि नढळो गुण जाणण्याला ॥
 ऐसें रहाल जर कोण तुम्हां पुसेल ॥
 मोठा प्रचंड तरि तोहि उगा बसेल ॥ ४॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- बाप हो, तुम्ही आपल्यावर प्रीति करणा-
 र्या जगन्मातेला ओळखाच. तिचे गुणानुवाद गा-
 ण्याविषयीचें कर्तव्य कर्म कधीं ही ठकूं देऊं नका.
 जर ह्याप्रमाणें वागाल तर तुम्हाला कोण विचारील?
 कोणीही विचारणारा नाही. जरी अतिथोर विघ्न
 कर्ता असला तरी तो सुध्दा स्वस्थ राहील.

कामदा छंद.

(स्वेच्छा चांगला या चालीवर.)

बोलैती जिला सार्वभौमिनी ॥
 चालैती पुढें दौहि बाजुंनीं ॥
 भालैदार नीं चोपदारही ॥

(६)

^{१२}आमुचे ^{१४}हरी ^{१३}दुःखभार ^{११}ही ॥ ५

(वरील अंक अन्वयाने आहेत.)

अर्थ- लोक जिला सार्वभौम राणी असें बोलतात. जिच्या दोन्ही बाजूला भालदार आणि चौपदार चालतात. अशी ती महाराणी आमचे दुःख नाहीं सें करी.

कामदा छंद.

(खेळ चांगला या चालीवर.)

^१भारवाहुनी ^२फार ^३कष्टली ॥

^४सोरव्य ^५घावया ^६अतुर ^७जाहली ॥

^{१३}त्या ^{१४}तिच्या ^{१०}करी ^{१६}दूर ^{१५}यातना ॥

^{११}हे ^{१२}दयानिधे ^{१३}तू ^{११}कृपाधना ॥ ६ ॥

(वरील अंक अन्वयाने आहेत.)

अर्थ- आम्हां प्रजाजनांच्या दुःखांचीं ओझीं वाहून जिला पुष्कळ श्रम झालेले आहेत, व जी

आम्हांस सुख देण्याकरितां उतावळी झाली आहे, त्या महाराणी साहेबांचीं हे परमेश्वरा, तूं तीं सर्व दुःखें नाहीतशीं कर.

आर्या.

अन्योयाने^३ वर्तति^३ त्यांशीं^४ ब्राह्मण^५ करी^६
सदांकाळीं^७ ॥

व्याये^१ जे^२ वागति^३ त्यां^४ प्रीतीनें^५ देउनी^६ सु-
खें^७ पाळी^८ ॥ ७

(वरील अंक अन्वयाने आहेत.)

अर्थ- जे लोक अनीतीनें वागतात त्यांना राणी सरकार शिक्षा करिते, आणि जे लोक नीतीनें वागतात त्यांना सदोदित प्रीतीनें सुख देऊन त्यांचें पोषण करिते.

आर्या.

परम^३ समर्थी^३ देवा^४ देई^५ इतकीच देणगी^६

लोकां ॥

राणी करो निरंतर राज्य, नसो वा क-
दापिही धोका ॥८

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- हे समर्था देवा, लोकांना इतकेंच देणें
दे कीं, राणीनें सर्वदां राज्य करावें. तिच्या राज्या-
स केव्हांही भीति नसावी.

आर्या.

नांदत असे महीदेरि तेजाची शुभ्र चां-
दणी शोभे ॥

जी ती असो अखंडित आयुष्यें हेचि
मागतों लोभें ॥९

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- देवा, जिचें तेज चांदणी प्रमाणें प्र-

काशमान असून पृथ्वीवर नांदत आहे त्या म-
हाराणीला पुष्कळ आयुष्य असावे लोभाने हे-
च मागणे मागतो.

साक्या

अंती कृपाळू नम्र असे जी तुमचे पायीं तिजला॥
नाम जिचेचें फार चांगलें व्हिक्टोरिया हिजला॥
देई गति नामो ॥ प्रीती विनवितसो आम्ही॥१०
प्रभोदयाळा दीर्घ आयुषीं करुनी आम्हां देई॥
तोष आणरवी दुजे नको बहु लीन होतसो पायीं॥
सौख्य अम्हां झालें॥ तेस कोणि नसें दिधलें॥११

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ - जिचे फार चांगलें नांव व्हिक्टोरिया अ-
से आहे जी पुष्कळ ममताळू असून परमेश्वरा, तु-
मचे पायांते ठिकाणीं नम्र (लीन) झालेली आहे,

तिला उत्तम प्रकारची गति दे. याबद्दल आम्ही
 प्रेमळ अंतःकरणानें तुझी विनवणी करितों. हे
 सर्व्या दयाळू परमेश्वरा, महाराणी साहेबांना पु-
 ष्कळ आयुष्य देऊन आम्हां प्रजाजनाना संतो-
 पित कर. या शिवाय दुसरी मोठी देणगी आ-
 म्हांला नको. तुम्हाला नमस्कार करितों. आम्हां
 प्रजेला महाराणी साहेबांचे कारकीर्दीत जसें सु-
 ख मिळालें तसें आजपर्यंत कोणाच्याही कारकी-
 र्दीत मिळालेलें नाही.

शार्दूलविक्रीडित.

कीर्तीनें^३ भरली तशीच सरली नाहीच^{१०} कीं
 बापुडी ॥

देण्याला पदव्या^{१३} निकाल करितें जीं आमुचीं^{११}
 सांकडीं^{१२} ॥

गवानें^{१५} थिजली असोनि विजली शोमे^{१०}

जंशी पृथ्वीला ॥

देवा^{२२} धांव^{२३} कृपा^{२४} आम्हांवर^{२५} करीं^{२६} आयुष्य^{२७}
दे^{२८} तीजला^{२९} ॥१२

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- जी बिचारी सुकीर्तीनें भरलेली आहे. त्या प्रमाणेंच मोठ मोठे हुद्दे देण्याला मार्गें सरत नाही. आम्हांला संकटांतून मुक्त करिते. जी निगर्वी असून पृथ्वीला विजेप्रमाणें शोभा देत आहे. देवा धांव आम्हांवर कृपा कर. आणि महाराष्टी साहेबांना पुष्कळ आयुष्य दे.

पृथ्वी

महत्त्व^३ असुनी^४ जिला^५ जगतिं^६ लोक^७ वास्तोनिती॥

असे^{११} स्वरूपिं^{१२} गोमटी^{१३} परम^{१४} अप्सरे^{१५} तुल्य^{१६} ती॥

अजिंक्य^{१७} पद^{१८} मेळवी^{१९} म्हणुनि^{२०} शत्रु^{२१} ते पाहुनी॥

पदा^{२२} शरण^{२३} जाति^{२४} बी^{२५} स्वचित^{२६} आमुची^{२७} स्वामिनी॥१३

(वरील अंक अन्यथाचे आहेत.)

अर्थ- जी जगतांत मानानें मोठी असून जि
ची लोक वाखाणणी करितात, जी स्वस्त्वानें अ-
प्सरेप्रमाणें गोरी गोमटी सुंदर अशी आहे,
जिनें अजिंक्यपद संपादन केलेलें पाहून जिला
शत्रु शरण जातात. बापहो, तीच स्वचित् आम-
ची पालन करणारी महाराणी व्हिक्टोरिया होय.

दिंडी

^{१०}अंशी ^{११}माऊली ^{१२}दुजी ^{१३}कोण ^{१४}आहे॥

^{१५}सोम्य ^{१६}मुंद्रेनें ^{१७}अम्हांकडे ^{१८}पाहे॥

^{१९}सुशील ^{२०}भारी ^{२१}सत्यव्य ^{२२}जिच्याठायीं॥

^{२३}देई ^{२४}तिजला ^{२५}अढळत्व ^{२६}प्रभू ^{२७}पायीं॥१४

(वरील अंक अन्यथाचे आहेत.)

अर्थ- जिचा स्वभाव अतिशय उत्तम असून
जिच्या ठायीं स्वरेपणाची वस्ति आहे. जी आम्हां-

कडे कोमल दृष्टीनें पहाते अशी दुसरी कोण माउ-
ली आहे? ईश्वरा, अशा त्या महाराणीला आप-
ल्या पायाचे ठिकाणीं अदळपद दे.

शिरवरिणी.

जिच्या पोटीं झांलीं असतिं नऊ बोलें बहुगुणी॥

पैरी देवें आजीं जगतिं उरलीं सात सुगुणी॥

जिचे सत्तेखातीं उणिव कसली ही कधिं नसे॥

अशा त्या राणीचे बहुत उपकारी जग ऐसें॥१५

(बरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- जिच्या पोटीं उत्तम प्रकारची गुणवा-
न अशीं नऊ मुलें झांलीं. परंतु देवयोगानें सां-
प्रतकालीं जगामध्यें सकलगुण संपन्न अशीं
सात मुलें हयात आहेत. जिच्या अधिकारांत
आम्हां प्रजाजनाना केव्हां कशाचीही कमत-
रता नाही. अशा त्या महाराणी साहेबांचे ज-

गावर फार फार उपकार आहेत.

साक्या.

^२रुपाप्रसादे^३ अतिप्रेमाने^४ दिधला^५ हुद्दा^१ जीणे॥
 गव्हर्नर^४ जन्मरल^७ हिरा^{११} चर्मकतो^{११} येई^{१०} शोभा^९ तेंणे॥
^{१३}कुवित^{१४} होय^{१२} मती॥ ऐशी^{१५} धन्य^{१८} जिची^{१६} रव्याती॥१६
^{१९}जशी^{२०} गळ्यामधिं^{२१} रत्न-मालिका^{२२} शोभा^{२३} देई^{२४} तेशी॥
^{२७}गव्हर्नर^{२६} आणि^{२५} गव्हर्नरजन्मरल^{३०} शोभेति^{२९} रत्ने^{२८} खाशी॥
^{३३}काती^{३३} फाक^{३१} जशी॥ कीती^{३६} पसरौ^{३७} तिची^{३५} तेशी॥१७
^{४०}नभीं^{३९} जसा^{३८} वा^{४१} स्वच्छ^{४२} चंद्रमा^{४३} शीतळ^{४४} छाये^{४५} तपुनी॥
^{४९}मनास^{५१} देई^{५०} प्रमोद^{४८} अमुच्या^{४६} उपकाराते^{४७} करुनी॥
^{५४}असती^{५३} थारे^{५२} मने॥ म्हणुनी^{५५} नम्र^{५७} तया^{५६} असणे॥१८
^{५९}तद्धत्^{६८} असती^{६५} राज^{६६} आणि^{६०} जगती^{६७} रजवाडे^{६९} ही॥
^{६४}बहुत^{६१} जयांचे^{६३} प्रेम^{६२} प्रजेवरि^{६९} त्यांना^{७०} आश्रय^{७१} देई॥
^{७३}भाग्यो^{७४} नाहि^{७३} मितो॥ जगतीं^{७५} कोण^{७६} करी^{७८} गणती॥१९

त्याहुनि जगतीं थोर धुरंधर मोठी आहे तीत ॥
 सरव्या दयाळा राणी अमुची अक्षरेवाद दे होते ॥
 अंगर सुरवत्वाचे ॥ मनोरथ पूर्ण करी त्याचे ॥२०

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- ज्या महाराणीनें रूपेनें व प्रेमानें गव्हर्नर जनरल असा हुद्दा ज्यास दिला तो गव्हर्नर जनरल मुगुटावरील हिऱ्याप्रमाणें चमकत आहे. आणि तेणें करून जिच्या राष्ट्राला मोठी शोभा आलेली आहे. आणि त्या योगानें आम्हां प्रजाजनांची बुद्धि कुंठित होत आहे, त्याप्रमाणें महाराणी साहेबांची कीर्ति जगामध्ये धन्य झालेली आहे. ज्याप्रमाणें गळ्यांत असलेला नव्वरत्नांचा हार गळ्याला सुशोभित करितो तद्वत् गव्हर्नर जनरल साहेब आणि गव्हर्नर साहेब महाराणी साहेबांच्या गळ्यांतील रत्नजडित हाराची छानदार रत्नें शोभतात. रत्नांचें तेज आसमंतांत फांकलें जातें, त्याप्रमाणें महाराणी साहेबा-

ची कीर्ति उत्तरोत्तर तिन्ही लोकांत पसरत जावो-
बापहो, आकाशमडळामधील शुभ्र चंद्र आपण आ-
पल्या थंडगार किरणांनीं छाया देऊन आम्हांवर
उपकार करून आमच्या मनास परमानंद देतो,
ही त्याची कृति थोर आहे. थोरांचीं मनं थोरच
असतात, म्हणून थोरांना नम्र असावे. ज्याप्र-
माणें त्या परोपकारी चंद्राची कृपा जगावर आहे,
त्याप्रमाणेंच ज्यांचे आपल्या प्रजेवर भारी प्रेम
आहे असे राजे आणि रजवाडेही त्या जगांत पु-
ष्कळ असून, त्यांना महाराणी साहेबांचा आश्रय
आहे. जिच्या वैभवाला परिमीत नाही. म्हणजे जि-
चें वैभव अगणित आहे. अशा त्या महाराणी
साहेबांच्या वैभवाची गणती कोण करणारा आ-
हे? म्हणजे जिच्या वैभवाची गणती कोणाच्या
ही हातून करवली जाणार नाही. वर दर्शविल्याप्र-
माणें ज्यांचें आपल्या प्रजेवर अत्यंत प्रेम असून
जे चंद्राप्रमाणें परोपकारी आहेत, अशा राजे-

जवाड्याहूनही थोर असून जी मोठी धूर्त, जि-
चा वरील राजेसजवाड्यांना आश्रय आहे, अ-
शा आणि आम्हां प्रजाजनांच्या सर्व सुरवाचा
भांडाररवाना ज्या आमच्या कनवाकू पालन
कर्त्या मलिका मा अझमा महाराणी साहेब
व्हिक्टोरिया केसर इ हिंद यांना दयाकू परमेश्व-
रा, तू आपल्या हातांनी आशिरवचन देऊन त्या-
चे सकल मनोरथ परिपूर्ण कर.

भुजंग प्रयात.

मना सज्जेना राजभक्ती करीं रे^१ ॥

स्वतांची जरा लाज काही धरीं रे^२ ॥

कदाही क्षण जाउ नदी उगांची^३ ॥

स्वरा पथे हा बा नसे वाडगा ची^४ ॥२१॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- रे चांगल्या मना राजभक्ति कर. रेस्व-

(१८)

तांची थोडीशी तरी लज्जा बाळग. केव्हांही ए-
क क्षणभर सुद्धा आपल्या आयुष्याचा का-
ळ फुकट घालवू नकोस. बा मना हाच स्वरा
मार्ग आहे, निर्फळ जाणारा नाहीच.

आर्या.

अरुणोदयीं उठोनी नमन करोनी ति-
च्या भवालांगीं ॥

जयघोष थोर करूनी ईशपदीं मागेणें
मना मागीं ॥२२

(वरील अंक अन्वयाने आहेत.)

अर्थ - हे मना, प्रत्यही सूर्योदया बरोबर
उठून परमेश्वरास नमस्कार करून महाराणी सा-
हेबांच्या नांवानें पोठ्यानें जयजयकार करून,
महाराणी साहेबांच्या कल्याणाविषयीं परमेश्व-

राचे चरणारविंदीं मागणें माग.

पृथ्वी.

प्रजा^१ अभय^३ नेहमीं^२ भय^४ कधीं^५ सुखींही^६ नसें॥
 प्रजा^१ सुखिच^{१०} मानशीं^{११} विपुल^{१२} शांतताही^{१३} दिते॥
 स्वबालक^{१६}हिता^{१५} जशी^{१७} झटतसे^{१८} सुमाता^{१९} तरी॥
 झटे^{१८} म्हणुनि^{१९} वाटतें^{२०} हरि^{२१} कृपा^{२२} करो^{२३} तीवरी॥२३

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- जिची प्रजा सर्वदां निर्भय असते,
 जिच्या प्रजेच्या मनांत भीति केव्हांही अगदीं अ-
 सत नाही, जिची प्रजा सुखी असून जिच्या राज्या-
 त पुष्कळ शांतता आहे, ज्याप्रमाणें आई
 आपल्या मुलांच्या कल्याणाकरितां झटत अस-
 ते, त्याप्रमाणें प्रजेच्या कल्याणार्थ राणी साहे-
 ब पुष्कळ श्रम घेतात, म्हणून आम्हांला त्यां-
 चें कल्याण असावेसें वाटतें. ह्या सारीं ईश्वरा,

तूं आमच्या त्या महाराणी साहेबांवर कृपा कर.

पदः

(सुंदर मुख - या चाळीवर.)

सद्गुणि तूं सद्दिचारि राज्य चालकें ॥
 प्रविण अर्वाधि पूर्ण ज्ञानि भूमिपालकें ॥ १४
 राज्य कराशि न्यायबळे वशी तुला प्रजा ॥
 बहुत भुषण होचि सत्य स्वातंती मजा ॥
 सफल करो हेतु सर्व असति मानशी ॥
 म्हणुनि अम्ही प्रार्थितसों बहे दिवांनिशी ॥
 देवी धावे पावे झडकरि ये लवकरि ये
 विश्वपालके ॥ सद्गुणि तूं सद्धि ॥ २४ ॥

(वरील अंक अन्वयाने आहेत)

अर्थ- हे राज्य चालविणारे राणी, तूं चांगल्या गुणाची, चांगल्या विचाराची, पूर्ण ज्ञान-

पगारी आणि सर्वांमध्ये निपुण अशी आहेस.
हे भूतलावरील लोकांच्या पोषण करणाऱ्या
माते, तूं न्यायानें राज्य करिते आहेस म्हणून
तुला तुझी प्रजा राजी झालेली आहे, ह्यामध्ये
मजा असून तुला हाच जडावाचा दगिना आहे.
हे माते, तुझ्या अंतःकरणाचे ठिकाणीं जे मनोरथ
असतील ते सर्व तुझे मनोरथ पूर्ण कर अशा वि-
षयीं आम्ही सकल प्रजाजन परमेश्वरापाशीं रा-
त्रंदिवस प्रार्थना करित आहों. हे जगाच्या पाळ-
न करणाऱ्या परमेश्वरी देवी, लवकर लवकर धां-
वत येऊन आमच्या महाराणी साहेबांचे मनोरथ
पूर्ण कर.

पद.

(चंद्रकांत रायाची कन्या - या चालीवर.)

मौझि विनंती ऐक श्रीपती नमिलों चरणांला ॥

कृपा करोनी सदैव रक्षीं अमुच्या राणीला॥१०॥
 बहु कुटुंबी संतति संपति चालवि राज्याला॥
 जी राहे श्री तवंपद कमळीं लंदन ग्रामाला॥
 माता जैशी सर्व सुरवाला कारण बाळाला॥
 तैशी अमुची राणि धुरंधर ऐसें न्यायाला॥
 माझि विनंती ऐ०॥ २५॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- ईश्वरा, माझी विनंति ऐक. मी तुझे
 पायांपत नमस्कार करितों. कृपाकस्तून नेहमीं
 आमच्या राणीचें संरक्षण कर. जिच्या कुटुंबांत
 मुलें बाळें आणि पैसा अडका पुष्कळ असून जी
 राज्यकर्ती आहे. परमेश्वरा, जी तुझ्या पायापाशीं
 लंदन नामक गांवांत राहत आहे. ज्याप्रमाणें
 मुलाला सर्व सुरवाला कारण आई आहे, त्याप्र-
 माणें ही व्हिक्टोरियाराणी आम्हांस असून जी

(२२)

न्याय करणाला मोठी चतुर आहे.

पद.

(आरती भुवन सुंदराची - याचालीवर)

प्रभुजी अयुर्दाय द्याहो ॥

महोद^३ैश्वर्य राणि^४ला हो ॥ धृ^५वा

हर्षे^६ दान धर्म करुनी ॥

सदो^{११}दिल ईश^{१३} मनीं ओणी^{१४} ॥

(चाल) देखुनी तेज^{१७} अति जीचे^{१६ १५} ॥

पाहुनी रत्न मुगुं^{१९}टिं तीचे ॥

चमक^{२४}ती नयने^{२३} - होइना^{२६} सहन^{२५} ॥

असे^{२९} बहु गहन^{३०} - खुं^{३२}टले^{३१} कचन ॥

कवित्वाचे^{३०} ॥ हेतू^{३५} पुरवि^{३६} सर्व^{३४} अमुचे^{३३} ॥

प्रभुजी अयुर्दाय द्याहो ॥ २६ ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- परमेश्वरा, आमच्या महाभाग्यशाली राणी साहेबांना दीर्घायुषी करा. जी राणी आनंदाने दान धर्म करून सर्वदां परमेश्वराचे ध्यान करण्यांत निमग्न झालेली असते. कवि म्हणतो की, ज्या तेजःपुंज पुण्यशील राणीचे तेज पाहून, आणि तिच्या मुगुटावरील रत्नाची कांति पाहून माझे डोळे चमकू लागले. तेज असत्य झाले. पुढील स्थिति वर्णन करणे दुरापस्त आहे, म्हणून येथे माझी कविता करण्याची मति खुंटली. जिने आम्हां प्रजाजनांच्या मनोतील सर्व इच्छा तृप्त केल्या आहेत, म्हणून परमेश्वरा, अशात्या महाराणी साहेबांना दीर्घायुषी करा.

पदः

(मनमोहन बजावत-घांचालीवर.)

जीं असे प्रजेला कठिण ताप दे म्हणुनी ॥
ज्ञान पांनं सुख करवि अम्हां झटुनी ॥ धन ॥

अति थोर देश भर जिणे ठेविल्या शाळा ॥

मतिमंद शहाणे करुनि सोडि तीं बाळां ॥

डुल्लुते मनीं बहु-प्रेमें सूटती नेत्रिं जलधारा ॥

॥ चाल ॥ दीधले वचन जाणां - राणिनें ॥

हतिं घेउनी राज्य सूत्र - राणिनें ॥

चालवूं हक्क ऐसं - राणिनें ॥ जाहि-

रनामा प्रसिद्ध केला स्वतां सुरवे करुनी ॥

जी अज्ञ प्रजेला कठिण ता० ॥ २७ ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- ज्या महाराणीनें प्रजाजनांना अज्ञानापासून अतिशयित भ्रास सोसावा लागतो, तीं न लागावा म्हणून मोठे परिश्रम घेऊन प्रजेला विद्यामृत प्राशन करण्याचें सुरव प्राप्त करून दिलें आहे. ज्या महाराणीनें आपल्या अतिविस्तीर्ण राज्यांतील सर्व प्रदेशांत शाळा सुरू ठेऊन अपरबुद्ध मुलांना श-

हाणे कस्तन सोडिलें आहे, आणि देणें कस्तन जी
 राणी आपल्या अंतःकरणाचे ठिकाणीं मोठ्या
 आनंदानें डोलत असतांना जिचे नेत्र आनंदा
 मुनीं भग्न जानात. अद्या महाराणी साहेबांनीं
 हिंदुस्थानचा राज्यकारभार स्वतः आपल्या हातीं
 घेऊन बहिवाटीप्रमाणें आमचे आजवर चाल-
 त जालेले मामूल हक्क चालवूं असें वचन देऊ-
 न जिणें स्वतां मोठ्या सुप्रसन्न मुद्रेनें सर्वास
 कळावयाकरितां वरील अर्थाचा जाहिरनामा प्रसिद्ध
 केला आहे.

पद.

(वैशाखमास वासंतिक - या चालीवर.)

त्वन्नाम शस्त्र देहांतैक प्रखर पाहुनी ॥
 त्वत्सर्व शत्रु कांपति मे थरथरा मनीं ॥
 त्वन्नाम ईष्ट चिंतति त्वे सोरख्य लाभती ॥
 त्वत्कीर्ति गान गाउनियां तोष मानेती ॥

सदय जिनें हृदय सुशिले धर्मरक्षिणी ॥
दुष्ट नाश सुष्ट पाल करितसे जेनी ॥२८॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- जे महाराणी, तुझे नांव ऐवळ कोणो एक
शरिराचा नाश करणारे तीक्ष्ण खड्ग पाहून तुझे
सर्व शत्रु आपल्या अंतःकरणाचे ठिकाणी भयाने
थर थरा कांपूं लागतात, तुझ्या कीर्तीचें गाणें गळ
न जे लोक संतोष मानतात, आणि तुझे कल्याणा-
विषयींची चिंता करतात, त्या लोकांना सुख प्राप्ती
होते. जिचें अंतःकरण दयाभूल असून जी शान्तस्व-
भावांची व धर्माचें रक्षण करणारी आहे, अशी जी रा-
णी ती जगामध्ये वाईट लोकांचा नाश करून चां-
गल्या लोकांचें पोषण करते.

पद.

(उद्भवा शान्तवन करजा - या-चाळीवर.)

साम्राज्य सौख्यमय असेतां ॥ त्यांगिल त्या

कोण शोता ॥ धृ० ॥

जें दुःखसागरीं बुडती ॥ कानूनें सर्वहि तरती ॥
 इतबारें वर्तनें करिती ॥ बां त्यांची होई बढती ॥
 ॥ चाल ॥ होउनी सत्य जेर कर्मी ॥ त्यागुनी निं
 ३५ ३३ ३० ३१ ३३ ३६ ३३ ३४ ३५
 द्य धरि नामीं ॥ देउची मार्ग परिणामीं ॥
 दृष्टी बां बहु सुख चित्ता ॥ त्या सूर्ज प्रजे-
 ४४ ४० ४१ ३८ ३९
 च्या देई ॥ राणी ती जी जगमाता ॥ सा
 प्राज्य सौख्यमय ॥ २९ ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ-सुखकारक राज्य असतांना, त्या रा-
 ज्याचा कोण शहाणा मनुष्य त्याग करणारा आ-
 हे? म्हणजे हें राज्य नको कोण म्हणेल? जे
 प्राणी दुःखस्वपीं समुद्रामध्ये बुडाले जातात, म्ह-
 णजे ज्यांना दुःख फार होते, ते सर्व प्राणी काय-
 दास्वपीं जहाजानें पार पडले जातात. बाप हो, जे-

लोक इमानानें वागतात, त्यांची बढती होते.
 सत्यत्वानें चालून निंद्य कर्मांचा त्याग करून
 परिणामावर नजर पुरवून सुमार्गानें वर्तन ठे-
 वितात, त्या सुजाण प्रजाजनांच्या अंतःकरणा-
 ला, जी जगन्माता महाराणी विह्वोरिया ती
 पुष्कळ सुख देते.

पद

(पुरुष न नीच कुणी असला - याचालीवर)

प्रभुंची कीर्ति सदां गांती ॥

त्यो त्यों राजनिष्ठ म्हणती ॥ ४० ॥

दुःखित प्रभुतें अपुल्या देरवुनि ॥

दुःखित जें होती ॥ त्या त्या ॥ ३० ॥

अनंद जेव्हां प्रभुराजीशी ॥

अनंद तें करिती ॥ त्या त्या ॥ ३१ ॥

हुकूम ऐकुनि हुकुमा सरेशी ॥

(३०)

धांवत जे^{३७} पळती^{३२} ॥ त्या त्या^{३८} ॥ ३२

स्वराज^{३९} निष्टे^{३३} ऐसे^{३४} नाही^{३५} पुण्य^{३६} दुजे^{३७} ज-
गतीं^{३८} ॥ म्हणुनी^{३९} ग्रंथ^{४०} पहा^{४१} वदेती^{४२} ॥

प्रभुची^{४३} कीर्ति^{४४} सदां^{४५} ॥ ३३ ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- जे लोक सदैव आपल्या राजाची की-
र्ति गातात, त्या त्या लोकांना राजनिष्ठ असें म्ह-
णतात. जे लोक आपल्या राजाला दुःख झाले-
लें पाहून दुःखित होतात, व जेव्हां आपला प्र-
भू जी महाराणी लिला आनंद होईल तेव्हां
आनंद करितात, आणि जे लोक राणी साहेबां-
चा हुकूम ऐकून हुकूम सुटतांच धांवत पळत
जातात, त्या त्या लोकांना राजनिष्ठ असें म्ह-
णतात. पहा, जगतांत राजनिष्ठ तारखें दुसरें
पुण्य नाही, म्हणून मोठ मोठाले ग्रंथ साक्ष

देतात, या साठीं प्रजेनें राजनिष्ठा पाळावी, हें योग्य आहे.

पद.

(देवो हें राज्य सारें - या-चालीवर)

महाराणी ज्ञानरवाणी सर्वांनी स्वामिनी ॥

कुरवंडी योग्य आहे पूजाया सूरमनी ॥

देवानें लाभेली ही सर्वांशीं वाटते ॥

आम्हातें तोषवायां अवतारली मायते ॥३४

(वरील अंक अन्वयाचें आहेत.)

अर्थ- ज्ञानानें भरलेली असून आम्हांस-
कीची स्वामिनी जी महाराणी ती उत्तम प्रकार-
च्या सुवासिक आणि नाजूकशा पुष्पांनी पू-
जन करण्यास व आरती करण्यास (दिव्यांनी
ओवाळण्यास) योग्य आहे. ही राणी आम्हां-
संबीना देवयोगानें प्राप्त झालेली असून आ-

म्हां प्रजाजनाना संतुष्ट करण्याकरितां मातोश्री
प्रमाणें निर्माण झाली असें वाटतें.

पदः

(राम भजावा-याचालीवरः)

प्रजे^३वरी जिव^३प्राण प्रभू^३चा ॥ अम्हां^४वरी जि-
व^५प्राण ॥ ४० ॥ ज्ञाना^६मृत हो^६ प्याया^६साठीं ॥
केलिं^{११} स्कुले^९ निर्माण ॥ प्रभू^{१०}चा ॥ ३५ ॥
न्यायो^{१३}स्तव जे^{१२} दिवाणि^{१४}खाते^{१५} तसेच^{१६} मुल्लि-
हि जाण ॥ प्रभू^{१७}चा अम्हां ॥ ३६ ॥
मार्ग^{१८} दुरुस्ती^{१९} साठिं^{२०} सफाई^{२१} शासेन^{२३} फोज्दा-
रिं जाण ॥ प्रभू^{२४}चा ॥ ३७ ॥
ईरीगे^{२५}शन असेच^{२६} दुसरे^{२७} जंगल^{२८} तेची जा-
ण ॥ प्रभू^{२९}चा अम्हां ॥ ३८ ॥
कस्टम^{३१} आणिक^{३२} पलटण^{३३} ऐशीं^{३४} खातीं^{३५}

केलीं जाण ॥ प्रभूचा ॥ ३९ ॥

पोस्टें देवी ठेविं करुनियां फायद्यां सा
ठीं जाण ॥ प्रभूचा ॥ ४० ॥

रेल्वें आणी तार आंफिसें होतीं सुरवक-
र जाण ॥ प्रभूचा ॥ ४१ ॥

दवाहि पैमांषांदि करुनियां रवातीं असें-
तीं जाण ॥ प्रभूचा ॥ ४२ ॥

प्रजेवरीजिवप्राण प्रभूचा ॥ अम्हावरीजिवप्राण ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- महाराणी साहेबांचा आम्हां प्रजा ज-
नांवर जीव कीं प्राण आहे. बापहो, प्रजाजनां-
नीं विद्यारूपीं अमृत प्राशन करावें म्हणून
जिनें शाळा चालू केल्या, निवाडे मिळविण्याकरि-
तां दिवाणी स्वात्याची (कोर्टाची) चोखना झाली,
त्या प्रमाणेच वसुलाकरितां (हिशेबासाठीं) मु-

लकी रवाते, सडकांची वगेरे दुस्रि राहण्याकरितां इंजिनियर रवाते, अपराध्यांस शिक्षा देण्याकरितां फौजदारी रवाते, लोकांना बागाइताची सोय व्हावी म्हणून ईरीगेशन, जंगलाची सुधारणा करण्यासाठीं जंगल रवाते, मिठाच्या सोयीसाठीं कस्टम, स्वस्थता व शांतता राहण्याकरितां पलटण, लोकांच्या फायद्याकरितां पोस्ट, देवी, रेल्वे, दवारवाना, आणि भैमाष वगेरे अशा पुष्कळ खात्यांची स्थापना झाली. यावस्तून आमच्या महाराणी साहेब यांचा आम्ही सकल प्रजा केवळ प्राणच आहे हे स्वरे. म्हणून आम्ही राणीसाहेबांचे जितके आभार मानावेत तितके थोडेच आहेत.

कोरस.

(सुंदर मुख - याचालीवर.)

राणी तूं सर्वमान्य दीनपालकें॥

आम्हांवरि प्रेमकरी राज्यचालके ॥ धृ०
 बहुते दिवस राणि सदय राहु ये क्षिती ॥
 कीर्ति तिची सकल जगीं होई वाढती ॥
 राज्य असो पुण्यग्रामि सुचिरकाल हे ॥
 अमुच्या मनिच्या वांछा पुरेवि सकल यशोचि
 विपुल मिळवि मिळवि नीति रक्षके ॥ राणी
 तूं सर्वमान्य दी० ॥ ४३ ॥

(वरील अंक अन्वयान्वे आहेत.)

अर्थ- हे गरीब लोकांचे पोषण करणाऱ्या
 राज्य चालविणारे राणी, तूं जगांत श्रेष्ठ आहेस,
 म्हणून तुला विनंति करितों कीं, तुझी प्रीति आ-
 म्हांवर असूं दे देवा, या पृथ्वीचे ठिकाणीं दयाळू
 राणी पुष्कळ दिवस असावी, सर्व जगांत तिची
 कीर्ति उत्तरोत्तर वाढत जावी, हें राणीचें राज्य पु-
 ण्य क्षेत्रांत निरंतर असावे हे नीतीनें रक्षण क-

रणारे राणी, आम्हां प्रजाजनांच्या मनांतील सर्व
इच्छा तृप्त कर, आणि पुष्कळ यश संपादन करू
न घे.

साक्या.

गोविंदाने^१ अल्पमतीने^५ पद्ममालिका
रचिली ॥

हातकैणांगले^३ मौजि^३ बेंसुनी^४ भोवें तुज-
ला दिधली ॥

ही तूं घेइ करीं - लोभें^{१५} स्वीकारी ॥ १ ॥

हे राक्षी^{१७} ती तवें^{१९} कंठी^{२३} ही मोक्तिक-माला^{२९}
साजो ॥

कैरो सुशोभित^{२५} तेंणें^{२७} तुझिया^{२८} चित्तीं^{२९} प्र-
मोदें^{३०} मौजो ॥

शरणांगत भोरी ॥ ऐशी^{३३} ओस करी ॥ २ ॥

(वरील अंक अन्वयाचे आहेत.)

अर्थ- हे महाराणी, म्या गोविंदानें हातकण
 लें नामक गांवामध्ये राहून कोत्या बुद्धीनें क-
 विता माला तयार केली, ही तुजला मोठ्या भ-
 क्तीनें अर्पण केली आहे. ही माला तूं आपल्या
 हातांत घेऊन ममतेनें गृहण कर. हे राणी, ही
 कविता माला तुझ्या कंठाचे ठायीं मौक्तिकमालि-
 के प्रमाणें शोभली जावो, आणि या मालिकेक
 स्वन तुला उत्तम प्रकारची शोभा येवो, आणि
 तेणेंकस्वन तुझ्या मनाला परमानंद होवो, त्या
 प्रमाणें मी (शरणागत) फार फार आशा करी-
 त आहे.

समाप्त-

आभार.

ईश्वरा, मी आरंभिलेल्या कार्य भाग तुझ्या रु-
पेने शेवटास गेला. परंतु आतां आणखी
एक मात्र इच्छा राहिली आहे, ती ही कीं,
हें अत्युत्तम, नीतिपर पुस्तक विद्यारवाच्याचे
अधिकारी साहेब शाळानिहाय बाक्षिसें वगै-
रे देण्याकरितां मंजूर करून पुस्तकें घेण्याची
मेहेरबानगी करतील इतकेंच मागणें मागून स्व-
तःदीं नमस्कार करितों.

टीप- पुस्तकावरील अभिप्राय आणि आश्रयदात्यांचीं
नांवें पुढील आचर्तींत नोंदलीं जातील.